

Skúmanie zdravotnej gramotnosti dospelých na Ukrajine

Doc. Olena Voliarska, CSc.

*Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Bratislava*

Anotácia

Príspevok sa venuje teoretickému zovšeobecneniu zdravotnej gramotnosti rôznych skupín dospelaj populácie na Ukrajine na základe výsledkov skúmania zdravotnej kompetencie. Jeho cieľom je opísať výsledky ukrajinského skúmania zdravotnej kompetencie dospelých, charakterizovať bežné zdravotné problémy ukrajinských respondentov, identifikovať oblasti zlepšovania zdravotnej kompetencie dospelých na Ukrajine. Pre účely teoretického zovšeobecnenia bolo analyzovaných 15 vedeckých štúdií. Zistilo sa, že zdravotná kompetencia (zdravotná gramotnosť) dospelaj populácie sa chápe ako súbor teoretických a praktických vedomostí, zručností a schopností dospelých udržiavať a podporovať vlastné a verejné zdravie. Z výsledkov skúmania vyplynulo, že všetci respondenti uviedli potrebu ďalšieho vzdelávania v oblasti udržiavania a ochrany vlastného a verejného zdravia v rámci neformálneho a informálneho vzdelávania dospelých. Zvýšenie úrovne zdravotných kompetencií dospelých na Ukrajine možno dosiahnuť poskytovaním zdravotných informácií rôznym kategóriám dospelaj populácie, organizovaním efektívnej komunikácie a štruktúrovaného neformálneho vzdelávania vo verejných a medicínskych knižniciach.

Annotacion

In the article is devoted to the theoretical generalisation of partial empirical studies of health literacy of different groups of the adult population in Ukraine. The objectives of the study are: to describe the results of Ukrainian studies of adult health competence; to characterise common health problems of Ukrainian respondents; to identify areas for improving adult health competence in Ukraine. The research logic was based on the sequence of data extraction to process key information from scientific papers according to the following criteria: year of publication; author(s); characteristics of target groups of respondents who participated in the studies. For the purpose of theoretical generalisation, 15 scientific studies were analysed. It was found that the medical competence (health literacy) of the adult population is understood as a set of theoretical and practical knowledge, skills and abilities of adults to maintain and support their own and public health. The results of research by American, Canadian, and European

scholars on adult health competence are theoretically analysed. The results of Ukrainian sociological studies of health literacy among healthcare management professionals are thoroughly considered. A survey of elderly people in the category of "forced migrants of the Russian-Ukrainian war" was conducted. It was proved that all respondents indicated the need for additional training in maintaining and preserving their own and public health in the context of non-formal and informal adult education. Increasing the levels of adult health competence in Ukraine can be achieved by providing health information to different categories of the adult population, organising effective communication and structured non-formal education in public and medical libraries.

Kľúčové slová

Dospelá populácia, zdravotná gramotnosť dospelých, neformálne vzdelávanie, knižnice, Ukrajina.

Key words

Adult population, health literacy of adults, libraries, non-formal education, Ukraine.

Úvod

V dnešnom svete sú zdravotné kompetencie (zdravotná gramotnosť) jedným z kľúčových faktorov, ktoré ovplyvňujú predĺženie života a zlepšenie zdravia národa. Aktuálnosť štúdie súvisí so skutočnosťou, že realizáciu jedného z najdôležitejších Cieľov udržateľného rozvoja na Ukrajine – Cieľ 3: Dobré zdravie a blahobyť – si nemožno predstaviť bez dosiahnutia vyššej úrovne zdravotnej gramotnosti dospelaj populácie. Je zrejmé, že vedomosti a zručnosti v oblasti prevencie, ochrany a udržiavania zdravia sú dôležitými zložkami zdravotnej gramotnosti moderného dospelého človeka.

V súlade s medzinárodnými dokumentmi začala vláda na Ukrajine pripravovať vzdelávacie materiály o zdravom životnom štýle a prevencii chorôb medzi obyvateľmi v rámci rozvoja ich zdravotníckych kompetencií.

Keďže pandémia COVID-19 slabne, je dôležité informovať pacientov o rizikových faktoroch, identifikovať ich a korigovať na všetkých úrovniach zdravotnej starostlivosti. Ustanovuje sa tiež zavedenie tematického vzdelávania do systému postgraduálneho vzdelávania a ďalšieho vzdelávania lekárov a zdravotníckych pracovníkov pracujúcich na úrovni primárnej zdravotnej starostlivosti. Problematike skúmania zdravotnej gramotnosti dospelaj populácie na Ukrajine však doteraz nebola venovaná veľká pozornosť.

Na vypracovanie a realizáciu opatrení zameraných na zvýšenie úrovne zdravotnej gramotnosti dospelých je potrebné poznať skutočnú situáciu v oblasti informovanosti a povedomia rôznych cieľových skupín dospeléj populácie o hlavných faktoroch, ktoré túto úroveň určujú.

Cieľom príspevku je vypracovať zovšeobecnenú teoretickú analýzu časťkových empirických štúdií lekárskej spôsobilosti dospelých na Ukrajine na základe:

1. opisu výsledkov ukrajinských štúdií zdravotnej spôsobilosti rôznych skupín dospeléj populácie;
2. charakteristiky všeobecne črt zdravotných problémov ukrajinských respondentov;
3. identifikovania oblastí zlepšovania zdravotnej spôsobilosti dospelých na Ukrajine.

Použitými metódami výskumu boli teoretické metódy: analýza, systematizácia, zovšeobecnenie výsledkov výskumu a empirické metódy: rozhovory s respondentmi, pozorovanie, dotazníky.

Na dosiahnutie cieľov našej štúdie bola vypracovaná postupnosť získavania údajov, ktorá uľahčuje zber a triedenie kľúčových informácií z výskumných článkov podľa nasledujúcich kritérií: 1) rok uverejnenia; 2) autor(i); 3) charakteristika cieľových skupín respondentov, ktorí sa zúčastnili štúdií.

1. Analýza najnovšieho výskumu a publikácií o zdravotnej gramotnosti dospelých

Na účely teoretickej syntézy sme preskúmali 15 vedeckých publikácií (n = 15; 100 %) vydaných v rokoch 2014 až 2022, z ktorých väčšina bola v angličtine. Malá časť štúdií (n = 2; 13,33 %) sa venovala štúdiu zdravotnej gramotnosti zdravotníckych pracovníkov. Niekoľko štúdií (n = 3; 20,0 %) opisovalo význam poznania úrovne zdravotnej gramotnosti svojich zamestnancov pre zamestnávateľov. V troch štúdiách (n = 3; 20,0 %) sa zdôrazňoval význam školenia a vzdelávania obyvateľstva v oblasti prevencie, udržiavania a ochrany zdravia.

Výsledky teoretickej analýzy sociologických zdrojov na Ukrajine na začiatku nového tisícročia poukazujú na problém predčasnej úmrtnosti u mužov, ktorých stredná dĺžka života v období 1991-2010 sa zvýšila len o jeden rok, zatiaľ čo v krajinách EÚ sa za rovnaké obdobie stredná dĺžka života mužov zvýšila o štyri roky. V roku 2009 bola stredná dĺžka života mužov na

Ukrajine o osem rokov kratšia ako stredná dĺžka života žien. Stredná dĺžka života žien bola o osem rokov kratšia ako priemer v krajinách EÚ a u mužov o 12 rokov kratšia. Sociálno-ekonomické dôsledky predčasnej úmrtnosti dospelých sa týkajú nielen nižšieho počtu rokov potenciálneho života ovplyvnených negatívnymi faktormi, ale aj nedostatočnej úrovni zdravotnej gramotnosti.

Štúdia z roku 2012 vo vybraných európskych krajinách (Rakúsko, Bulharsko, Nemecko, Grécko, Írsko, Holandsko, Poľsko, Španielsko a Spojené kráľovstvo) v rámci Európskeho projektu zdravotnej gramotnosti 2009-2012 ukázala, že takmer polovica všetkých respondentov mala nedostatočnú alebo nízku úroveň zdravotnej gramotnosti (od 29% v Holandsku po 62% v Bulharsku) (Sorensen et al., 2015). Ak zhrnieme európske štúdie, môžeme konštatovať, že najzraniteľnejšie sú skupiny dospelých s nízkym sociálnym statusom, nízkym vzdelaním a príjmom.

V posledných rokoch sa problematikou skúmania zdravotnej gramotnosti dospelých zaoberajú výskumné tímy v Spojených štátoch a Kanade (Cesar et al., 2022; Fleary & Ettiene, 2019; Gunther et al., 2019). Tieto štúdie zdôrazňujú nedostatky dialógu medzi štátom a verejnosťou a neschopnosť značného počtu občanov porozumieť toku rôznych informácií o udržiavaní a podpore vlastného zdravia. Úroveň kompetencií (gramotnosti) v otázkach zdravia sa pritom u človeka postupne mení s jeho dospievaním a zvyšovaním vzdelanostnej úrovne.

Zahraniční a ukrajinskí vedci (Cesar et al., 2022; Nychkalo et al., 2022; Ryngach, 2020) upozorňujú na vplyv pandémie Covid-9 na zdravotné systémy na celom svete.

Na Ukrajine sa väčšina štúdií o úrovni a vlastnostiach zdravotnej gramotnosti obyvateľstva zamerala na funkčnú zdravotnú kompetenciu rôznych skupín lekárov a pacientov. Za zmienku stojí štúdia N. Ringach (2019; 2020) o moderných prístupoch k hodnoteniu zdravotnej gramotnosti na základe výsledkov dvojstupňového sociologického výskumu úrovne informovanosti obyvateľstva v produktívnom veku na Ukrajine. N. Ringach realizovala v roku 2017 na objednávku Dneperskej oblastnej štátnej správy s finančnou podporou Svetovej banky výskum, v ktorom zistila, že značná časť respondentov má povrchné alebo čiastočné vedomosti o rizikových faktoroch (2019).

V roku 2020 N. Ringach prezentovala novú sociologickú štúdiu o zdravotnej gramotnosti a dosahovaní cieľov udržateľného rozvoja na Ukrajine medzi lekármi zdravotníckeho manažmentu na Šupykskej národnej lekárskej akadémii postgraduálneho vzdelávania (2020).

Z uvedeného teoretického prehľadu vyplynulo, že zdravotnou gramotnosťou rôznych kategórií dospelých sa zaoberali predstavitelia medicínskej, sociologickej a psychologickkej oblasti. Kvantitatívna analýza vedeckých publikácií ukázala, že predstavitelia lekárskeho povolania uskutočnili viac štúdií o zdravotnej spôsobilosti v malých cieľových skupinách dospelých, na rozdiel od psychológov, sociológov a pedagógov.

2. Zdravotná gramotnosť dospelých

V posledných desaťročiach sa definícia pojmu zdravotnej gramotnosti sa vyvíjala a rozširovala. Aktuálne sa zdravotná gramotnosť chápe ako neoddeliteľná charakteristika zdravej spoločnosti a pokladá sa za súčasť verejného zdravotníctva, ako aj klinickej medicíny.

V súčasnosti sa zdravotná gramotnosť dospelých rozšírila z úzkeho chápania a zamerania na interakciu medzi pacientom a lekárom na koncepčný model, v ktorom sa zdravie dospelých chápe ako problém spoločnosti ako celku, jej deficity, zdroje a povinnosti.

V tomto modeli je dospelý človek:

- vnímaný v kontexte vlastného života, prostredia, rodiny, práce a vzdelania,
- zameriava sa na jednotlivé etapy života človeka, napr. na detstvo, mladosť, dospelosť alebo starobu, ako aj sociálne a ekonomické okolnosti. To všetko ovplyvňuje život človeka, potrebu informácií o zdraví a schopnosť porozumieť im a využiť ich na zlepšenie svojho zdravia.

V kontexte našej štúdie budeme zdravotnú gramotnosť, nazývanú aj zdravotná kompetencia, chápať ako súbor teoretických a praktických vedomostí, zručností a schopností dospelých osôb na zachovanie a udržanie vlastného zdravia a zdravia verejnosti.

V ideálnom prípade je dospelý človek so zdravotnou gramotnosťou schopný:

- získať a vyhodnotiť informácie potrebné na pochopenie a realizáciu odporúčaní týkajúcich sa starostlivosti o seba vrátane dodržiavania intervencií pri rôznych druhoch ochorení,
- plánovať a uskutočňovať zmeny potrebné na zlepšenie zdravia,
- prijímať informovaných rozhodnutia o vlastnom zdraví;
- pochopiť, ako a kedy v prípade potreby vyhľadať zdravotnú starostlivosť,

- zúčastňovať sa aktivít zameraných na zlepšenie zdravia a riešenie zdravotných problémov v komunite a spoločnosti.

Výsledky štúdie niektorých aspektov zdravotnej gramotnosti dospelých na Ukrajine

V rokoch 2018-2019 uskutočnila na Ukrajine N. Ringach výskum medzi lekármi a manažérmi zdravotníckych zariadení (n = 96; 100 %) vo veku 30 až 62 rokov, ktorí sa zúčastnili na kurzoch ďalšieho vzdelávania. Respondentom bol ponúknutý dotazník so 47 otázkami. Prieskum sa uskutočnil pomocou špeciálneho nástroja na hodnotenie európskej zdravotnej gramotnosti: Dotazník európskeho prieskumu zdravotnej gramotnosti, HLS_EU_Q47. Výsledky výskumu boli zhromaždené a spracované v súlade s pravidlami anonymity a dôvernosti.

Podľa štúdie N. Ringach je úroveň zdravotnej gramotnosti obyvateľstva v produktívnom veku z hľadiska informovanosti o hlavných rizikových faktoroch a postojov a opatrení na ich minimalizáciu na Ukrajine nedostatočná. Kombinácia dostatočne vysokej informovanosti obyvateľstva v produktívnom veku o rizikových faktoroch a ich škodlivých účinkoch na zdravie a zároveň ich prítomnosti, najmä medzi ľuďmi stredného a staršieho veku, a nízkej aktivity na zníženie vplyvu rizikových faktorov. Takmer 25% respondentov uviedlo, že za posledných 12 mesiacoch dostáva informácie o svojom zdravotnom stave od rodinného lekára alebo zdravotnej sestry (Ringach, 2019). N. Ringach poukazuje na to, že úroveň zdravotnej gramotnosti dospelého človeka závisí od prístupu štátu k zdraviu obyvateľstva.

Uvedený výskum štúdia ukázal, že pri posudzovaní zdravotnej gramotnosti tejto cieľovej skupiny dospelých existujú problémy. Ukrajinskí lekári mali problémy predovšetkým so schopnosťou aplikovať svoje vedomosti a zručnosti v praxi. Zároveň nemali problémy „s vnímaním/pochopením určitých informácií... a takmer všetci chápali potrebu ďalšieho vzdelávania a získania zručností a nástrojov pre edukačnú prácu s pacientmi a ich príbuznými“ (Ringach, 2020, s. 82). Ukazuje sa, že napriek pomerne vysokej úrovni informovanosti má táto cieľová skupina respondentov vo všeobecnosti špecifické problémy, predovšetkým s odovzdávaním svojich vedomostí a zručností iným.

V roku 2022 bola v rámci projektu VEGA Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR č. 1/0293/21 „Edukácia k zdraviu dospeléj populácie“ (2022-2023) skúmaná kategória dospelých Ukrajincov, starších „vnútorne presídlených osôb rusko-ukrajinskej vojny“. Počet respondentov bol 25 (n = 25; 100 %). Pokiaľ ide o zdravie, väčšina respondentov (n = 22; 88,0 %) v

prieskume uviedla, že na uspokojenie svojej potreby informácií o zdraví môžu využívať knižnice, sociálne médiá a internet. Je zaujímavé, že sklon Ukrajincov k riskantným experimentom so svojím životom a zdravím nie vždy súvisí s nedostatočným vzdelaním. Na základe našich rozhovorov sme zistili, že ľudia s vyšším vzdelaním (a často s akademickými titulmi) majú tendenciu obracať sa na alternatívne spôsoby liečby. Domnievame sa, že význam zdravotnej gramotnosti nemožno preceňovať, ale zároveň je ťažké ju merať.

Dôležité je, že všetci respondenti poukázali na potrebu ďalšieho vzdelávania a odbornej prípravy v oblasti udržiavania a ochrany vlastného a verejného zdravia v rámci neformálneho a informálneho vzdelávania. Na potrebu dospelých získavať nové osobne relevantné informácie prostredníctvom diaľtančného vzdelávania poukazujú aj ukrajinskí andragógovia (Nychkalo et al., 2022). Podľa nášho názoru sa celoživotné vzdelávanie uznáva ako faktor rozvoja každej krajiny v kontexte globalizačných a európskych integračných procesov a je dôležitým znakom úrovne zdravotnej spôsobilosti moderného dospelého.

Zovšeobecnenie výsledkov empirických štúdií o problematike skúmania zdravotnej gramotnosti cieľových skupín dospelaj populácie na Ukrajine nám umožnilo konštatovať nasledovné:

1. Dospelí s viacročným formálnym vzdelaním sa často zapájajú do celoživotného vzdelávania, úroveň ich vzdelania ovplyvňuje úroveň ich zdravotnej gramotnosti.
2. Zdravotná kompetencia je predvídateľná kvalita, ktorá umožňuje lekárom účinnejšie konať v prítomnosti pacienta s nízkou úrovňou zdravotnej gramotnosti.
3. Je potrebné zvýšiť kontrolu občanov nad vlastným zdravím a jeho determinantmi využitím potenciálu digitálnych technológií.
4. Štát by mal svojim občanom poskytnúť sociálne prostredie, ktoré podporuje zdravý životný štýl, pretože nízka zdravotná gramotnosť dospelých je spojená s horším fyzickým alebo duševným zdravím, častejšími hospitalizáciami a vyššími nákladmi na zdravotnú starostlivosť.
5. Vzhľadom k tomu, že uplatňovanie zásady spoločnej zodpovednosti uznáva vzájomnú závislosť a zodpovednosť určitých územných spoločenstiev, komunít, rodín a jednotlivcov za ich konanie alebo nekonanie pri dosahovaní a udržiavaní čo najvyššej úrovne zdravotných ukazovateľov, je potrebné zlepšiť zdravotnú spôsobilosť dospelaj populácie na úrovni štátu.

Za oblasti zlepšovania zdravotnej gramotnosti dospelaj populácie na Ukrajine v prvej štvrtine dvadsiateho prvého storočia je potrebné uviesť tieto oblasti:

- podpora digitálnej zdravotnej gramotnosti;
- zavedenie základov zdravotnej gramotnosti ako disciplíny do všeobecného vzdelávania vzdelávacích inštitúcií;
- rozvoj špeciálnych stratégií a koncepcií zameraných na formovanie a rozvoj zdravotnej gramotnosti v systéme zdravotnej starostlivosti;
- vypracovanie stratégie na vytvorenie vedomého a zodpovedného prístupu populácie k podporu zdravého životného štýlu;
- identifikácia potrieb a kontrola realizácie plánovaných opatrení a určenie výsledkov činností v oblasti zdravotnej gramotnosti;
- komunikácia so zainteresovanými stranami a príjemcami služieb s cieľom identifikovať potreby občanov pre lepšie ciele poskytovanie informačných a vzdelávacích služieb;
- podpora vzdelávania v oblasti zdravotnej gramotnosti na školách s cieľom umožniť skorý prístup k zdravotnému vzdelaniu;
- poskytovanie poradenstva a odbornej prípravy v miestnych komunitách, v podnikoch, inštitúciách a organizáciách;
- organizovanie cielených kampaní zameraných na zdravotnú gramotnosť v komunitách so širokou publicitou.

3. Zvyšovanie zdravotnej gramotnosti komunity prostredníctvom knižníc

Moderné knižnice popri svojej vzdelávacej funkcii slúžia aj ako poskytovatelia verejného priestoru.

Činnosť charitatívnej nadácie Library Country na Ukrajine sa zameriava na budovanie zdravotnej gramotnosti dospelých vo verejných a medicínskych knižniciach. Keďže sa veľká časť vyspelého sveta čoraz viac urbanizuje, občania sú neustále konfrontovaní s ľuďmi, ktorí sa líšia svojím pôvodom, príjmom, životným štýlom a jazykom. Internet otvoril možnosti učiť sa a komunikovať s ostatnými, ale niekedy má aj opačný účinok, pretože vytvára odcudzenie a nedôveru.

Knižnice a knihovníci ako dôveryhodní správcovia fyzických a intelektuálnych zdrojov miest, obcí, univerzít a kultúrnych inštitúcií a zariadení môžu pomôcť dospelým používateľom prekonať bariéry a posilniť ich postavenie prostredníctvom fyzických digitálnych a praktických zdrojov knižníc. Hlavnou

úlohou je využívanie rozmanitých kapacít knižníc na zlepšenie zdravia zdravotnej gramotnosti a blahobytu komunity, a to nielen poskytovaním informácií, ale aj ponukou sociálnej podpory a povzbudenie, ktoré sú pre dobré zdravie nevyhnutné (Prudence & Galvin, 2020).

Knihovníci v knižniciach plnia dôležitú úlohu v procese formovania zdravotnej gramotnosti dospelaj populácie v posledných desaťročiach. V súčasnosti lekárski knihovníci na Ukrajine pracujú spolu s lekármi na oddeleniach alebo v ordináciách všeobecných lekárov. Pacienti a ich opatrovatelia sú však vo veľmi nevýhodnom postavení, pokiaľ ide o vyhľadávanie spoľahlivých a presných informácií o zdraví, často kvôli nedostatočnému prístupu k lekárskeým knihovníkom, ktorí vedia, ako nájsť informácie, ktoré potrebujú.

Verejné knižnice majú jedinečnú možnosť poskytovať informácie o zdraví. Pre dospelých, najmä starších ľudí, sú knižnice komunitnými centrami, ktoré poskytujú bezpečné, neutrálne, nestigmatizujúce komunitný priestor s dostupným personálom, ktorý dokáže komunikovať zrozumiteľným jazykom. Lekárski knihovníci majú potrebné zručnosti na prácu so zdravotnými informáciami a znalosti relevantných informačných zdrojov, ale často neposkytujú pacientom prístup do medicínskych knižníc, preto sú verejné knižnice také dôležité a preto je dôležité, aby verejné knižnice a lekárski knihovníci spolupracovali.

Na Ukrajine by mali knihovníci naďalej podporovať úlohu knižníc v rozvíjaní zdravotnej gramotnosti dospelých občanov spolu s ďalšími sociálnymi inštitúciami. Využívajúc metódy sociálnych a zdravotníckych vied, ako aj knižničnej vedy, môžu knihovníci komunikovať s inými odborníkmi a vedcami s cieľom podporovať zdravotnú gramotnosť v komunitách.

Podpora novej vízie a úlohy knižníc pri formovaní zdravotnej gramotnosti dospelých je jednou z hlavných úloh sektora zdravotníctva na Ukrajine.

Záver

Zdravotná gramotnosť dospelaj populácie je ukazovateľom účinnosti prístupu štátu a princípu účasti celej spoločnosti v oblasti zdravotnej starostlivosti a blahobytu občanov. Hodnotenie zdravotnej gramotnosti by malo byť základom pre vypracovanie a realizáciu opatrení na jej zlepšenie. Zlepšenie zdravotnej gramotnosti dospelých na Ukrajine možno dosiahnuť poskytovaním informácií o zdraví rôznym kategóriám dospelých, organizovaním účinnej komunikácie a štruktúrovaného neformálneho vzdelávania. Medzi prio-

ritnými trendmi rozvoja systému zdravotnej starostlivosti sa zdôrazňuje zameranie štátnej politiky na zvyšovanie zdravotnej gramotnosti dospelých populácie. Dôležitá je aj podpora rozvoja zdravotnej gramotnosti dospelých Ukrajincov na medzinárodnej, národnej a regionálnej úrovni.

Žiaľ, Ukrajina dnes nemá vytvorené potrebné systémové informačné a komunikačné platformy na rozvoj zdravotnej gramotnosti tak medzi dospelou populáciou ako celkom, ako aj medzi špecifickými cieľovými skupinami. Je zrejmé, že len kombinácia úsilia vzdelávania, zdravotníctva, masmédií, štátnych a zdravotníckych inštitúcií ako i mimovládnych organizácií pôsobiacich v rámci rozvinutej strategických národných akčných plánov, umožní koordinovaný rozvoj a zvyšovanie zdravotnej gramotnosti dospelých.

V budúcnosti považujeme za účelné analyzovať spôsoby zvyšovania zdravotnej kompetencie rôznych kategórií dospelých s využitím dištančných technológií vo formálnom a neformálnom vzdelávaní dospelých.

Literatúra

- Рингач, Н. (2020). Грамотність з питань здоров'я і досягнення цілей сталого розвитку в Україні. *Демографія та соціальна економіка*, 2(40), 71-88. <https://doi.org/10.15407/dse2020.02.0>
- Рингач, Н. (2019). Обізнаність населення щодо факторів ризику як аспект санітарної грамотності в Україні. *Демографія та соціальна економіка*, 1(35), 41-52. <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.041>
- Cesar, F. a kol. (2022). Professional Responsiveness to Health Literacy: A Scoping Review. *Health Literacy Research and Practice*, 6(2), 96-103. <https://doi.org/10.3928/24748307-20220418-02>
- Fleary, S., Ettienné, R. (2019). Social Disparities in Health Literacy in the United States. *Health Literacy Research and Practice*, 3(1), 47-52. <https://doi.org/10.3928/24748307-20190131-01>
- Gunther, C., E. et al. (2019). Building a culture of health and well-being at Merck. *Population Health Management*, 22(5), 449-456. <https://doi.org/10.1089/pop.2018.0116> PMID:30570425
- Nychkalo, N. et al. (2022). Professional development of academic staff by means of information and communication technologies: the Ukrainian experience. *Information Technologies and Learning Tools*, 90(4), 162-172. <https://doi.org/10.33407/itlt.v90i4.4882>
- Prudence, W. & Galvin, B. (2020). Growing Community Health Literacy through Libraries. Sharing. Global Perspectives. IFLA Publications, 168. <https://doi.org/10.1515/9783110362640>